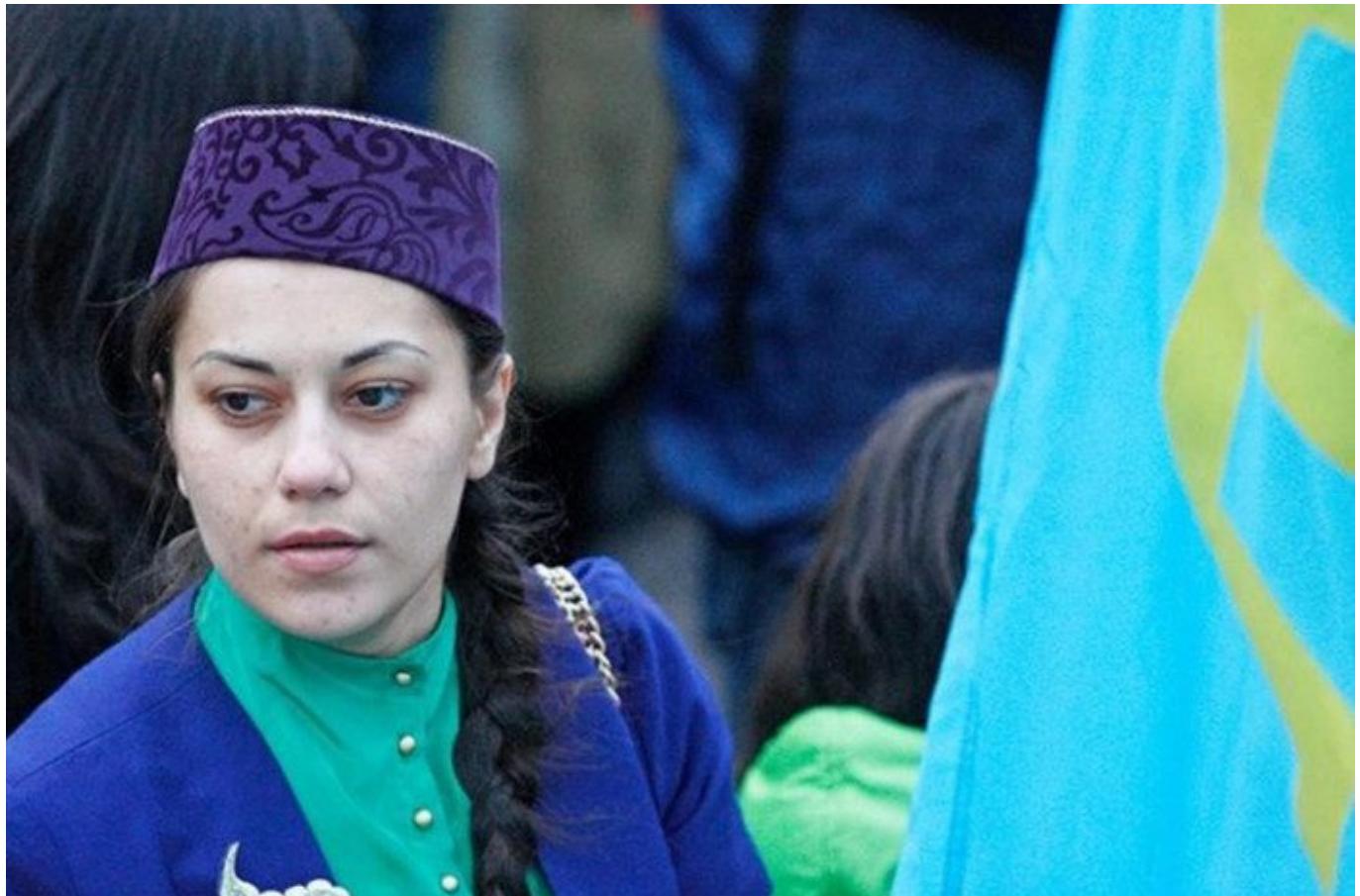

Undulan Krym

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025
Undulan Krym UNDULAN KRYM

Çingiz hanyň agtygy Baty hanyň esaslandyran we tutuş Russiýany golastynda saklan Altyn Orda döwleti darganda, 1441-nji ýylda orta çykan Krym hanlygynyň osmanly taryhynda aýratyn uly orny bar.

1475-nji ýylda ýesir düşürilen Meňli Giray I osmanly hökümdarlygyny kabul edip, gaýtadan tagta geçirilýär. Belli bir derejede özygyýarly hukuklara eýe bolandyggyna garamazdan, patışanyň buýrukłaryny ýerine ýetirkek, ýorişlere esger bermek, onuň permany bilen ukrainleriň we ruslaryň üstüne ýorişleri etmek ýaly jogapkärçilikleri bolupdyr.

1450-1586-njy ýyllarda 86 müň, 1600-1647-njy ýyllarda 70 müň we meselem 1769-njy ýylda Osmanly-Russiya uruşy wagtynda, soňky we iň uly çozuşda 20 müň gul olja hökmünde Kefe portuna getirilipdir.

Osmanly patışalary «Han» statusyny Krymdan alýar. Çünkü

türklerde hanlyk ýaly dereje bolmandyr, ony diňe Çingiz hanyň nebereleri ulanyp bilipdir.

Mysal üçin, Teýmirleň han unwanyny ulanmandyr. Netijede wassal bolan Krym hankary bir gezeginde haýyn hem yylan edilipdir.

Krym hanlaryny Stambul belläpdir. Osmanly taryhynda täsin ýagdaýda tatarvwe arap hyýanatynyň gürrüni köp edilýär. Meselem, Ýyldyrym Baýezidi ýeňen Teýmirleňiň tabynlygyndaky garatatarlardyr.

Taryhyň hakydasy duşmanlary ýatdan çykarmazlyga hyzmat edýär. Duşman bolsa kim?

Ýurduňzy basyp alan, mal-mülküñizi talan, ýakynlaryňzy öldüren, sizi sürgüne ýollan, hakyňzy iýen, geipiň keltesi ýaşamaga bolan mümkünçiliğizi gysan we äsgermeýänlerdir.

Emma ýaşaýan ýurduňzyň öñki eýeleri sizi gzyklandyryp bilmez.

HALİL İNALCIK

SEÇMЕ ESERLERİ - XI

Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar

1441-1700

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

1774-nji ýylyň Gaýnarja şertnamasy bilen Stambul Krymyň garaşsyzlygyny ykrar etdi. Netijede Ýekaterina II 1783-nji

ýylda Russiýanyň Krym, Kuban, Taman ýarymadalaryny öz düzümine birikdirýändigini mälim edýän beýannama bilen çykyş etdi.

Ine, şeýdibem Krym tatarlary üçin bela-beterleriň öni açyldy.

Alan Fişeriň çaklamasyna görä, 1785-1788-nji ýyllar aralygynda 100 müňe golaý krym tatary dogduk depesini terk etdi. Munyň yzyny 1802-1803-nji, 1812-1813-nji we 1830-njy ýyllardaky bosgun akymalary ýetirdi.

1802-1803-nji ýyllaryň bosguny hasaba alynmanda, bu göçhä-göçlük akymalarynyň Osmanly-Russiýa uruşlarynyň yzysüre bolup geçmegi ünsüñi çekýär.

Iň uly göç akymy 1853-1856-njy ýyllaryň Krym urşunyň yzysüre on ýylyň içinde bolup geçdi. 1856-njy ýylda soýuzdaş güýçler tarapyndan basylyp alynan ýerlerdäki Krym tatarlaryndan on müňe golaýy Soýuzdaş goşunlar Krymdan çykanda olar bilen bile watanyň terk edip, Osmanly topraklaryna göçürülip getirildi.

Emma bu ilkinji toparlar şondan birküç ýyl soñ boljak bosgunlaryň diňe buşlukçysydy.

1860-njy ýylda we (barha azalmak bilen) ony yzarlan birnäge ýylyň dowamynda azyndan 182 müň krym tatary ser-sepil halda Türkiyä gitmek üçin Krymy taşlap gaýtdy.

1874-nji, 1890-nji, 1902-nji ýyllarda bolup geçen täze göç akymalary bolanam bolsa, bularyň sany yüz müňlerçe däl-de, on müňlerçä ýetýärdi.

Jemi alanda osmanly topraklaryna 1 million 800 müň krym tatarynyň göçüp gelendigi çaklanýar.

Bolşewikler ýarymadada 1921-nji ýylda Krym Sowet Sosialistik Awtonom respublikasyny gurdular. Sanlarynyň azdygyna garamazdannolara birentek medeni hak-hukuklary berdiler. Bu belki-de, olar üçin iň gowy döwür bolupdy.

Emma 1941-nji ýylyň 16-njy noýabrynda Krymy nemesler basyp aldy. Bu olar üçin eýgilik bolmady. Çünkü 5 müň krymlydan otrýad düzüp, olary sowet partizanlaryna garşı ulandylar.

Müňlerçe adamy bolsa Germaniýada zawod-fabriklerde işletmek üçin alyp gitdiler. (Ostarbeiter)

DOĞU AVRUPA TÜRK MİRASININ
SON KALESİ

KIRIM

Editör

Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

ÇAMLICA

10.04.1944-18.05.1945-nji ýylda sowet goşuny gaýtadan Kryma girdi. Krym tatarlarynyň başyna inen şum günler gaýtadan başlady.

1944-nji ýylyň 18-nji maýynda ähli krymlylar nemes faşistleri bilen hyzmatdaşlyk etmekde aýyplanyp, bir gijede sürgüne ýollandylar.

Haýwan saklanýan wagonlarda aç-suwsuz hepdeläp ýol ýörediler. Diňe ölülerini wagondan zyñmaga rugsat berlipdir. Jemi 195 müň çaga, garry, syrkaw sürgün edilipdir.

Olar Özbegistana, Gazagystana we beýleki sowet respublikalaryna sürgün edilipdir. Tatarlaryň 45%-i sürgün wagtynda dyknyşykdan, suwsuzlykdan, açlykdan, keselçiliklerden ölüpdir.

Dördünji urgy bolsa bir böleginiň sürgün edilen ýerlerinden segseninji ýyllaryň ahyrynda, togsanynjy ýyllaryň başynda kem-kemden Kryma dolanyp baranlaryndan soň bolup geçdi.

Gaýdyp barmagyň ýoluny ömrüniň ýarsyny sowet türmelerinde geçiriren Mustapa Jemil Krymogly ýaly şahslaryň alyp baran görevi arçady.

1954-nji ýylda Ukraina berilen ýarymada 2014-nji ýylyň 16-nji martynda geçirilen referendum bilen Russiya birikýändigini yqlan etdi. 17-nji martda-da Putin muny oňlaýandygyny mälim etdi.

Krym tatarlarynyň ähli hak-hukuklaey elinden alyndy, Krymogly we onuň egindeşleri Kiýewe gaçmaga mejbur boldy.

Dünýä we Türkiye Russiyanyň bu eden işini oňlamady, emma üýtgän zadam bolmady. Çünkü munuň başga-da mysallary köp. Meselem, Hytaý Gündogar Türküstany we Tibeti öz düzümine birikdiripdi. Russiyanyň şu asyrda öz düzümine birikdirenen ýurtlarynyň sany barmak büküp sanardan kän. Ysraýylam Palestinanyň ep-esli bölegini basyp aldy. Gepiň keltesi, durmuşda-da, diplomatiýada-da kim güýçli bolsa, soň edeni bolýar. «Gün güýcliňki, gowurga dişliňki».

Dünýäde Krym tatarlarynyň iň köp ýasaýan ýurdy Türkiye. Olaryň yüzlerce kružoklarybwe federasiýalary bar.

Krymdaky babadaşlary üçin iň köp ýa-da bar edip bilyän zatlary-da Gurban bayramynda Krymda gurbanlyk etmek.

Iş ýerlerini açmak, Krymda ýasaýanlara kredit bermek ýa-da jöhitleriň Palestinada edişi ýaly Kryma ýerleşmek üçin hiç kim hiç zat etmedi. Çünkü Krym taryhy hyýaldan ybaratdy. Krym tatarlary indi Türkiyä doly integrasiýalaşyp gitdi. Olar indi Krym hanlygyny dikeltmek ýaly gury arzuw-hyýallaryny hiç haçanam amala aşyryp bilmezler. Şeýdibem, Krym undulanlaryň sanawyna girdi.

Dr. Nadir DEWLET,
professor.

Çarşenbe, 08.10.2020 ý. Taryhy makalalar